

Екібастұзға ел қонғанына-100 жыл

Патшалық Ресейдің 17-ғасырдың 30-шы жылдарынан бастап қазақ жерін отарлау мақсатындағы жүргізген жүйелі саясаты, ақырында келіп, 19-ғасырдың бірінші жартысында қазақтың феодалдық мемлекетінің мүдде күресі мен қазақ халқының тәуелсіздігінен айырылып, орыс империясының бір-жөла бозаны болуына әкелген еді.

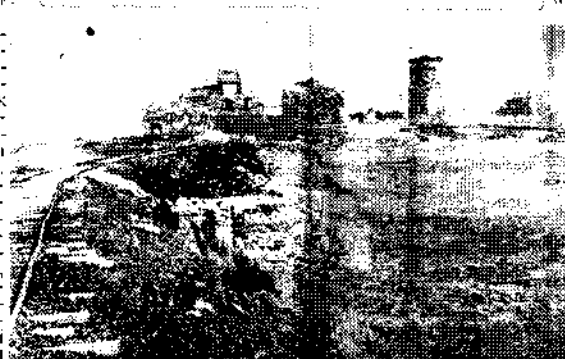
Міне, осыдан кейін Қазақстанда патшалық әкімшілік жүйелердің нығайуына байланысты көшпелі халықтың құнарлы шабындық-жайылым алқаптары күшпен тартып алынып, ол жерлерге Ресейдің шаруаларын, орыс-қазақтарын жаппай қоныстандыру арқылы бекітілді.

Бұл қоныс аудару көз-ғапысының қазақ халқының жалпы ресейлік тарихтың бірыңғай арнасына тартуына байланысты біріншіден, Қазақстанда капиталистік өндірістік қатынастардың дамуы тездеп, көшпелі өмірдің тынысы тарытса, екіншіден жерімдегі мол пайдалы кен байлықтарды игеруге, ын-

тыққан орыстың тіміекі тау-кен өндірісшілері қазақ даласына ағытып келе бастайды. Сондай арзанға түсетін пайда іздеуші өнеркәсіпшілердің бірі - Томск губерниясының көпесі Степан Иванович Попов Баянауыл өңіріне келіп, жергілікті байырғы тұрғындарына шамалы сыйлықтар беріп, олардың қолмен алтын күміс, қорғасын және мыс кендері бар жерлерді іздестіреді. Соның арқасында 1863 жылы Баянауыл өңірінде

пайдалы қазбалар шығаратын 34 кеніш пен күміс, мыс қорытатын Александровск /Бүгінгі Сұлтанмахмұт Торайғыров атындағы совхоздың жерінде/ және Моанно Предтеченск /Жүсіпбек Аймауытов атындағы совхоздың жерінде/ мыс қорыту зауыттары жұмыс істеді. Бұл зауыттардың алғашқысы 1838 жылы Қазақстан көлемінде тұңғыш рет ашылған, бүгінгі Майқайың поселкесінің оңтүстік жағында 18 шақырымдай қашықтықтағы Талдықөл кенішінде өндірілген көмірмен жұмыс істесе, ал екінші зауыт сол жердегі Қызылтаудың солтүстік-шығыс етегінен табылған көмірді пайдаланғандықтан.

Екібастұз тарихынан

Суретте: Бокренск теміржолы

Ол 1866 жылы 22 жасында Поповқа алғашқы рет Майбулак деген жерден мыс кені тауып берді. 1-2 жыл кейінірек, Қосымдың Екібастұз көлі маңынан тас көмір кенін ашқаны белгілі. Алайда, ол кезде бұл ашылған көмір кеніне орыс кәсіпкерлерінің ешқайсысы мен бермейді. Өйткені, бұл жерге металлургиялық зауыт салатындай оның маңында мыс, на басқалары түсті металдар алуға болатын кеніштер әлі табылған еді.

/Жалғасы 2 бетте/

ЕКІБАСТҮЗГА ЕЛ ҚОНҒАНЫНА-100 ЖЫЛ

/Жаңасы. Басы 1-бетте/

1876 жылы Омбының әскери-топографиялық бөлімі Екібастұз көлінің жан жағын топографиялық картаға түсіріп, оның құнбатыс жағынан, Қосым көмір кені алғаш тапқан жерден, бірнеше шурфтар сақты. Мұның бәрі бұл жерде тас көмір қорының барлығын анықтайды. Осы жұмыстардың нәтижесінде Омбы округінің 1876 жылғы әскери картасына Екібастұз көлі маңында "Поповтың тас көмір кені" деген белгі түсіріледі.

Содан кейін, өткен ғасырдың 80-ші жылдарында Барнаул қаласындағы Алтайдың кен басқармасы Екібастұз көлі маңында тас көмір кенінің барлығын анықтау мақсатымен геологиялық барлау жұмыстарын жүргізеді.

Екібастұз көміріне Кереку көпесі А.И. Деровтың назары ауып, ол 1893 жылы геологиялық шағын кен іздеу партиясын жібереді. Алайда, бұл барлау партиясының зерттеу жұмыстары көмірдің шаруашылыққа тиімділігін анықтай алмайды. Бұл кезде транссібірлік теміржолдың құрылысы Омбыға таяп қалған еді. Сондықтан осы темір жол торабының Батыс Сібір учаскесінің көмірмен қамтамасыз ету қажеттігі туды. Өйткені, Оралдан көмір аз өндірілсе, Кузбасстың көмірін пайдалану, жол қатынасының жоқтығынан, экономикалық тұрғыдан пайдасыз болатын. Осы жағдайларды және Екібастұздың транссібірлік магистралға таяулығын ескере келіп, Омбы темір жолы басқармасы мен Батыс Сібір тау-кен партиясы "Екібастұз көмірі кен-зауыты жұмысқа жарамсыз" деген Деровтың бұрынғы шешіміне қарамай оған бұл жерде қайтадан барлау жұмыстарын жүргізуге кенес береді. Осыған байланысты Деров Қосым Пішенбаевпен бірге 1895 жылдың көктемінде Екібастұз көлінің батыс жағынан барлау жұмыстарын жүргізіп, сапасы жақсы, кең ауқымды көмір кертисын табады. Келесі жылы тау-кен инженері А.К. Мейстер, француз инженері Барон Жюль де Кателен тиянақты барлау жұмыстарын жүргізіп, бұл жерде сапалы тас көмір қорының, оның ішінде кокстеуге болатын көмірдің де барлығын анықтайды.

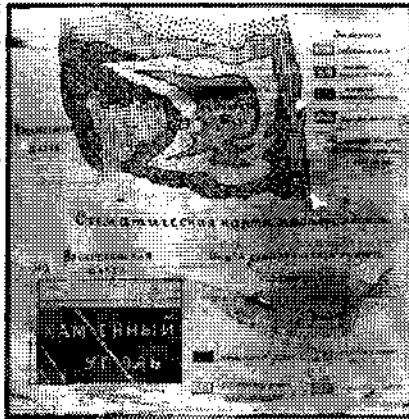
Екібастұз көмірінің шүбәсіз пайдалылығы туралы сөз кешікпей Омбыға ғана емес, Петербургке де мәлім болады. 1896 жылы Екібастұз маңына Ресейдің қатынас жолдар министрі князь М.И. Хитковтың өзі келіп, мұнда Сібір темір жолына қажетті көлемде арзан көмірді өндіруге болатындығына көзі жетеді. Соңдан кейін Екібастұз көмірінің сапасына Оралдың, Петербургтің, Киевтің, Париждің және Бельгияның химиялық лабораториялары ғылыми талдау жасап, бұл жерде жақсы сортты тас көмірдің барлығын анықтайды.

бір жолаушылар вагоны болды. 1900 жылғы Воскресенск темір жолы бойымен 76 мың тонна жүк тасымалданып, 12 мың жолаушы жол жүргені белгілі. Өндірістің өнімдері /көмір, мыс, кокс/ темір жол арқылы Воскресенск кемежайына жеткізіліп, оларды одан өрі Омбыға дейін кемемен тасуды Тюмень қаласының қәсіпкерлері жүзеге асыратын.

Екібастұз-Воскресенск торабы бойынша үш темір жол станциясы жабықталды. Оларды станция үйлерінен басқа құдықтар мен су тартқыш жабықты үйлері болды. Бүкіл темір жол бойында жөндеу қызметінің жұмысшылары үшін он бір барак салынды.

20-шы ғасырдың басында болған әлеуметтік-экономикалық дағдарыс Ресейді де қамтыды. Дағдарыс жылдарында 1900-1903 ж.ж. Ресейде үш мыңға жуық зауыттар мен фабрикалар жабылды. Сан мыңдаған жұмысшы жұмыс іздеп шет аймақтарға босып кетті. Олардың бір бөлігі Қазақстанға да жетті. Енді Екібастұз жұмысшыларының құрамында орыстар, украиндар, татарлар бір

ЕКІБАСТҮЗ ТАРИХЫНАН

сөзбен айтқанда, Ресейдің 17 губерниясынан 5 мыңдай адам келді. /Сол кездегі Екібастұз жұмысшыларының тең жартысы қазақтар болатын/. Ал, бір мың адамға лайықталған Деровтың қәсіпорындарынан оларға жұмыс табудың өзі мүмкін емес еді.

тайды.

Екібастұз көмірін өндірудің тиімділігіне көзі анық жеткен Деров Киевтің капиталисі Л. И. Бродскиймен бірге 1899 жылы Ресей патшасынаң “Воскресенск тау-кен өнеркәсібі” деген акционерлік қоғам құруға рұқсат алады. Қоғамның негізгі міндеті Екібастұз көмірін Батыс Сібір темір жолы үшін өндіру болатын.

Воскресенск тау-кен өнеркәсібі қоғамы үш миллион сом қоры бар өзінің көлемі жағынан үстіміздегі ғасырдың басында Қазақстанда ғана емес, бүкіл Сібір өлкесінде ең ірі тау-кен өндіріс орталығына айналды.

1899 жылдың соңына қарай акционерлік қоғам тау-кен зауыт өндірісі кәсіпорындарын орнықтыруға дайындық жұмыстарын негізінен аяқтап шықты. Екібастұзда тоғыз шахта және бір ашық шахта салынды. Сондай-ақ қоғам Екібастұз көмірін пайдалана отырып, күміс пен мыс алатын қорытқыш зауытын орналастыру жөнінде көлемді жұмыстар жүргізді. Атап айтқанда, 1900 жылдың көктемінен бастап, Екібастұз мекеніндегі Қарабидайық көлінің жағасында ұзындығы 62 ені 18, биіктігі 8 метрлік болып салынған Вознесенск мыс қорытқыш зауыты іске қосылды. 1901 жылы зауытта 258 жұмысшы істеген, 5343 тонна кен өңделіп, одан 123 тонна мыс балқытылды. Бірақ екі жыл өткеннен кейін зауыт өртеніп кетеді. Вознесенск зауыты Екібастұздан жақын дегені 7, алысы 95 шақырым қашықтықта орналасқан Көктас, Екітөбе, Күмістөбе, Елемес, Бала Қоянды, Жуалы, Жанғабыл, Сары адыр, Қазанауыз сияқты рудниктердің мыс кендерін пайдаланған.

Акционерлік қоғам шахта, рудник және мыс қорытқыш зауытының құрылыстарымен қатар Қызылшырпы мекенінен /қазіргі Ермак қаласы/ Екібастұздағы Старовладимирск шахтасына дейін темір жол салу жұмысын жүзеге асырты. Бұл жол жеті ай мерзім ішінде, 1899 жылы салынып бітті. Сонымен бірге Деров Қызылшырпыда кемежай салып, оған және жалпы Екібастұз- Қызылшырпы темір жолына да Воскресенск атын қояды. Ертістің Кереку өңіріндегі осы алғашқы темір жолдың құрамында 3 паровоз, 97 көмір тиейтін вагон, 8 платформа, 5 тауарлық жабық вагон және

табудың өзі мүмкін емес еді.

Ескірген техника, жұмысшылардың ауыр еңбегі мен тұрмыс жағдайы Екібастұздың тау-кен зауыты өнеркәсібінің ғұмырын көп ұзартқан жоқ. 1901 жылдың өзінде-ақ тау-кен ісі шығыннан шықпай, өндіріс тоқырай бастады. Екібастұз шахталарының жер асты жұмыстарында, рудниктерде көмір мен кен қол еңбегі арқылы өндірілді. Жұмыс уақыты 12 сағаттан екі сменамен ұйымдастырылды. Бұған қоса мерзімнен тыс жұмыс та жүзеге асырылды. Өндірістік дағдарыс кезіндегі бұқаралық сипат алған жұмысшылар қозғалысы Екібастұз кеншілерінің сана-сезімдерін оятуға игі ықпалын тигізді. 1900-1903 ж.ж. ауыр тұрмыстан тиықтаған жұмысшылар Екібастұзда бірнеше рет ереуілдер жасады.

Екібастұздықтардың ереуілі дала өлкесіндегі колониялық патша өкімшілігінің дегбірін кетірді. Омбыдағы патша өкімшілігі патша үкіметінің алдына жұмысшылардың талабын қанағаттандыру жөнінде бірнеше рет ұсыныс жасады. Нәтижесінде патша үкіметі амалсыздан мемлекет қазынасынан 25,5 мың сом босатты. Сөйтіп, жұмысшылар ереуілі жеңіп шықты. Сөйтсе де, 1903 жылы 15 тамызда Деровтың кәсіпорындарындағы барлық жұмыс тоқтатылып, шахталарға су жіберілді. Бұдан соң көп кешікпей Воскресенск тау-кен өнеркәсібі акционерлік қоғамы өз жұмысын мүлдем тоқтатқан еді.

Осыдан кейін Екібастұз көмірін шаруашылыққа пайдалану мақсатымен ағылшын капиталисі Лесли Уркарттың қатысуымен Қырғыз /Қазақ-С.Ж./ тау-кен өнеркәсібі акционерлік қоғамы құрылып, 1918 жылдың мамыр айына дейін жұмыс істеді.

Серік Жақсыбаев,
Қазақстан Журналистер
одағының мүшесі

Суретте: Кеніштің схемалық картасы.
Суреттер Екібастұз мұражайынан алынды.